

Justyna Kajta
Adam Mrozowicki
Uniwersytet Wrocławski

STRATEGIE ŻYCIOWE ROBOTNIKÓW PO 1989 ROKU – PRAKTYCZNE I ETYCZNE WYZWANIA ARCHIWIZACJI KOLEKCJI DANYCH BIOGRAFICZNYCH

W artykule prezentujemy doświadczenia, związane z archiwizacją wywiadów biograficznych przeprowadzonych z robotnikami w trzech historycznych regionach Śląska (Dolnym Śląsku, Śląsku Opolskim, Górnym Śląsku) w latach 2001–2004. Opracowywana w ramach projektu „Archiwum Danych Jakościowych” Instytutu Filozofii i Socjologii PAN kolekcja obejmuje 174 wywiady narracyjne. Zbiór stanowi dokument okresu transformacji oraz wpisuje się w europejską tradycję kulturowych badań klasy robotniczej. Stanowi także źródło, które może być wykorzystane do analizy szeregu nowych problemów badawczych. W artykule omówione są dwa rodzaje problemów związanych z przygotowaniem zbioru do archiwizacji: (1) problemy etyczne oraz (2) problemy techniczne i metodologiczne. Postawiona zostaje teza, że sprostanie wskazanym wyzwaniom wymaga refleksji teoretycznej, metodologicznej i etycznej nad relacjami między badaczami, badanymi, wytworzonymi w procesie badawczym danymi, ich istniejącymi i potencjalnymi interpretacjami, a także zamierzonymi i niezamierzonymi konsekwencjami upublicznienia i powtórnego wykorzystania danych w przyszłości.

Główne pojęcia: robotnicy; Śląsk; archiwizacja wywiadów biograficznych; etyka badań jakościowych; Archiwum Danych Jakościowych.

Wstęp

Archiwizacja danych jakościowych jest w polskiej socjologii ciągle nowym i kontrowersyjnym podejściem. Jest tak pomimo zapisów Kodeksu Etyki Socjologa Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, który mówi, że „socjologowie powinni jak najszerszej upowszechniać wyniki swoich badań, a jeśli istnieje taka potrzeba, bezpośrednio po ukończeniu własnych analiz udostępniać zebrane przez siebie dane innym badaczom, za pośrednictwem stosownych archiwów i baz danych” (Kodeks Etyki Socjologa 2012). Zalecenie takie wynika bezpośrednio z dyrektywy jawności warsztatu badawczego i materiałów, na których socjologowie opierają swoje wnioski. Powołane niedawno „Archiwum danych jakościowych” (dalej zwane ADJ) przy Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk stanowi bezpośrednią odpowiedź na takie oczekiwania środowiska naukowego. Gromadzenie i upowszechnianie za jego pośrednictwem danych wiąże się jednak z licznymi wyzwaniami, które pod wieloma względami przypominają doświadczenia analogicznych

Instytut Socjologii: Adam Mrozowicki, e-mail: adam.mrozowicki@uni.wroc.pl; Justyna Kajta, email: jkajta@wp.pl

archiwów w innych krajach, np. brytyjskiego Qualidata (Qualitative Data Archival Resource Centre) czy niemieckiego Deutsches Gedächtnis (por. Filipkowski 2005). Są to między innymi problemy etyczne i prawne związane z ochroną poufności danych osobowych osób badanych, problemy merytoryczne selekcji danych do archiwizacji oraz kwestie techniczne związane z archiwizacją różnorodnego typu danych.

Zbieranie materiału empirycznego, jego przetwarzanie, gromadzenie i udostępnianie rodzą wiele wyzwań etycznych i prawnych. W ramach ADJ IFiS PAN, odpowiedzialność za wykorzystanie danych przesunięta zostaje z badaczy na użytkowników. Nie zmniejsza to jednak dylematów moralnych towarzyszących udostępnianiu danych. Trudno zarazem nie zauważyć wartości poznawczej, jakie niesie za sobą praktyka archiwizacji. Jak sugeruje Hanna Palska (2005), jest to sposób na uchronienie materiału badawczego przed zniszczeniem. W przypadku większości badań materiały badawcze (transkrypcje, notatki, zdjęcia, karty kodowania i in.) po ich opracowaniu zostają zapomniane i coraz rzadziej się do nich powraca. Archiwizacja stanowi więc wyzwanie, ale i pretekst, aby na nowo zająć się materiałami badawczymi, które stanowiły podłoże wielu publikacji, a które dla innych badaczy mogą być źródłem nowych inspiracji.

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest opisanie doświadczeń związanych z udostępnieniem w ramach ADJ IFiS PAN kolekcji wywiadów biograficznych z robotnikami, zrealizowanych w latach 2001–2004 w ramach dwóch projektów badawczych „Robotnicy śląscy w toku transformacji” oraz „Radzenie sobie ze zmianą. Strategie życiowe robotników po upadku realnego socjalizmu”. W artykule szczegółowo omówione zostają problemy etyczne, organizacyjne i metodologiczne, a także nowe możliwości poznawcze związane z tworzeniem dostępnego dla celów naukowych zbioru wywiadów biograficznych. Omawiane doświadczenia mają na gruncie polskim charakter pionierski, ponieważ prezentowany tu projekt jest jedną z pierwszych archiwizowanych kolekcji danych w ramach ADJ IFiS PAN.

Tekst rozpoczyna krótkie omówienie opracowywanej przez autorów kolekcji materiałów z badań śląskich nad robotnikami. Scharakteryzowany został proces zbierania danych, ich specyfika oraz możliwe pola ich wykorzystania do badań empirycznych. Następnie, poddane dyskusji są problemy etyczne i praktyczne archiwizacji zebranego materiału, a także sposoby ich przewyżczenia w ramach opisywanego przedsięwzięcia jako części ADJ IFiS PAN. Nasze doświadczenia odnosimy do istniejących w literaturze przedmiotu dyskusji o dylematach gromadzenia i udostępniania danych jakościowych.

Badania śląskie i kolekcja wywiadów biograficznych z robotnikami

Tekst dotyczy archiwizacji kolekcji wywiadów biograficznych z robotnikami, zebranych przez jednego z autorów (Adama Mrozowickiego) wraz ze studentami w latach 2001–2004 w czterech historycznych regionach Śląska: na Dolnym Śląsku, Śląsku Opolskim, Śląsku Cieszyńskim, Górnym Śląsku, oraz na obszarze Zagłębia Dąbrowskiego. Realizacja opisywanego przedsięwzięcia badawczego we wskazanym czasie wpisywała się w nurt badań nad doświadczeniami biograficznymi,

strategiami życiowymi i świadomością społeczną robotników w okresie transformacji po 1989 roku w Polsce i na Śląsku (por. m.in. Dunn 2004; Gardawski 1997; Hardy 2009; Latoszek 1994; Meardi 2000; Ost 2007; Swadźba 2007; Szczepański 2002; Wódz red. 1998). W badaniach tych podejmowano próby ukazania niejednorodnego w swoim przebiegu procesu transformacji zbiorowości robotniczych. Wielowymiarowe podejście odróżniało je od medialnego obrazu robotników i ich związków zawodowych (por. Kozek 2003), a także od sposobu prezentacji postsocjalistycznej klasy robotniczej w części analiz socjologicznych.

W okresie państwowego socjalizmu nawet nominalne zainteresowanie robotnikami mogło „nobilitować w oficjalnej skali wartości, jako przejaw związku z siłami postępu” (Kurcz 1992: 10). Transformacja systemu politycznego i ustroju gospodarczego w 1989 roku zasadniczo zmieniły sytuację. W dość wyrazistej ocenie Davida Osta (2007: 50), dla „większości przedstawicieli nauk społecznych robotnicy najwyraźniej »liczyli się« tylko jako potencjalna przeszkoda dla demokracji”. Robotnicy przemysłowi, z piedestału ideologicznie dowartościowanej klasy dominującej, zepchnięci zostali na pozycje „klasy przegranej” (Gilejko 2001), zyskując przy tym miano jednej z „barier” transformacji. Jak pisał – być może z pewną przesadą – Marek Latoszek (1994: 108), ewolucję podejścia w części badań nad robotnikami opisać można w kategoriach przejścia od modyfikowanej metodologii marksistowskiej „klasy dla siebie”, poprzez filozofię etosu Solidarności „klasy kulturowo-politycznej in statu nascendi”, do doktryny neoliberalnej „klasy populistycznej”. Socjologiczny obraz zbiorowości robotniczych w okresie przemian po 1989 roku nie był jednak nigdy jednoznaczny. Niektóre z wcześniejszych badań śląskich sugerowały na przykład, że brakowi „otwartości mentalnej”, fatalizmowi, roszczeniowości i lękości przed przyszłością w środowiskach górniczych na Śląsku (Faliszek i in. 2001) towarzyszą znaczące zasoby kapitału społecznego (silne więzi rodzinne, zaufanie, normy wzajemności), które mogą być „źródłem wsparcia społecznego dla wspólnot doświadczających transformacji społecznej” (Wódz red. 1998: 174). W badaniach ogólnopolskich, część badaczy, w tym między innymi Juliusz Gardawski (1997), wskazywała na dominację „umiarkowanie modernizacyjnej” odmiany świadomości społecznej robotników, której efektem było warunkowe poparcie reform rynkowych i niewielki zasięg radykalnych form protestów przeciw restauracji kapitalizmu w naszym kraju. Na podstawie prowadzonych przez siebie analiz biograficznych, Latoszek (1994: 111) sugerował, że robotnicze strategie życiowe wyrażają nie tyle dominację postaw roszczeniowych, ile „dialektykę adaptowania się do zmiany modernizacyjnej i zachowania własnej tożsamości”.

Podjęcie teoretycznej i empirycznej dyskusji z jednowymiarowymi obrazami społecznego sprawstwa i świadomości społecznej robotników jako nowej „klasy populistycznej” było również zasadniczym celem badań podjętych w ramach projektów „Tożsamość wrocławskich robotników przemysłowych w okresie transformacji postkomunistycznej” (2001–2002), „Robotnicy śląscy w toku transformacji” (2002–2004) oraz „Coping with Social Change. Life strategies of workers after the end of state socialism” (2004–2009). Projekty te realizowane były przez dość długi czas, najpierw w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego (2001–2004),

a potem na Katolickim Uniwersytecie w Leuven, Belgia (2004–2009) (por. Mrozowicki 2011). Pomimo pewnej ewolucji stosowanych w nich ujęć teoretycznych, spajające je pytanie dotyczyło sposobów, w jakie przedstawiciele środowisk robotniczych radzą sobie z konsekwencjami przekształceń systemowych w Polsce. Na poziomie teoretycznym postawiony został problem relacji między „ustrukturyzowanym” wymiarem strategii życiowych, reprezentowanym przez teorię habitusu (etosu) i zasobów Pierre’a Bourdieu (2005), i ich wymiarem „refleksyjnym”, dyskutowanym przez Archer (2007) w ramach rozwijanego przez nią podejścia krytyczno-realistycznego. W tym sensie, projekty wykraczały poza kontekst specyficznie polski i wpisywały się w trwającą na gruncie kulturowych badań nad robotnikami dyskusję o habitusie, zasobach i refleksyjności przedstawicieli klasy robotniczej (por. Adams 2006; Devine i in. red. 2005).

Zebrany w wyniku prowadzonych badań empirycznych zbiór biografii jest, wedle wiedzy autorów, jedną z obszerniejszych kolekcji wywiadów biograficznych z robotnikami po 1989 roku. Nie jest ona oczywiście kolekcją jedyną. Ostatnimi prowadzonymi na szeroką skalę badaniami biograficznymi nad środowiskiem robotniczym, z których udostępnione zostały dane pierwotne, był ogłoszony w 1981 roku przez Instytut Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza oraz Komitet Nauk Socjologicznych PAN konkurs pamiętnikarski „Życiorys własny robotnika” (por. Szafran-Bartoszek i in. 1996). Owocem analiz zebranych wówczas pamiętników była między innymi książka Jacka Leońskiego (1987), a ich kontynuacją prace Latoszka (1994, 1999). Innymi dostępnymi danymi, na które warto zwrócić uwagę, są opublikowane w 2003 roku obszernie fragmenty wywiadów z 70 rodzinami żyjącymi w ubóstwie, z których część można zaliczyć również do środowisk robotniczych i pracujących biednych (Tarkowska i in. red. 2003).

Udostępniana w ramach ADJ IFiS PAN kolekcja obejmuje 174 wywiady biograficzne zgromadzone przez Mrozowickiego oraz w ramach koordynowanych przez niego studenckich ćwiczeń terenowych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Główną metodą zbierania danych był biograficzny wywiad narracyjny (Schütze 1983). Każdy z badanych został poproszony o opowiedzenie całej historii życia, od dzieciństwa do momentu realizacji wywiadu. Następnie poproszono o odpowiedź na dodatkowe pytania związane z fragmentami niejasnymi bądź opowiedzianymi skrótowo. W ostatniej części położono nacisk na odpowiedź na pytania związane z blokami tematycznymi analizowanymi w projekcie, jeśli odpowiedź na nie nie pojawiła się w częściach „biograficznych”. Były to pytania związane z pochodzeniem społecznym, karierą zawodową, subiektywnie odczuwanym poziomem życia, aktywnością w czasie wolnym, działalnością w organizacjach społecznych (w tym związkach zawodowych), tożsamością klasową, orientacjami politycznymi i oceną zmian po 1989 roku.

Zebrane wywiady są zróżnicowane pod względem jakości, około 60 z nich można określić jako dobrej jakości wywiady narracyjne (wysoki poziom indeksykwalności wypowiedzi, przedstawianie uszczegółowionych fragmentów zdarzeń biograficznych, połączenie opowiadanych epizodów w całości, por. Rokuszewska-Pawełek 1996: 45), pozostałe lepiej określać mianem wywiadów pogłębionych z kompo-

nentem biograficznym. Badania zrealizowane zostały na Dolnym Śląsku (przede wszystkim we Wrocławiu), Górnym Śląsku (na terenie aglomeracji górnośląskiej), Śląsku Cieszyńskim (przede wszystkim w Cieszynie) oraz Śląsku Opolskim (cały teren województwa opolskiego). Różnorodność społeczno-kulturowa badanych historycznych ziem śląskich (por. Marczak i Suleja 1993) pozwoliła na uchwycenie zróżnicowań środowisk robotniczych wykraczających poza specyfikę jednego z regionów (np. Górnego Śląska). Podobnie jak w większości badań jakościowych naszym celem nie było uzyskanie statystycznej reprezentatywności. W realizowanych badaniach historyczne ziemie śląskie potraktowane zostały przede wszystkim jako przypadek służący do szerszych dyskusji teoretycznych.

Ze względu na czas prowadzenia wywiadów, całość materiału podzielić można na kolekcję wrocławską (wywiady zebrane w latach 2001–2002 we Wrocławiu), kolekcję śląską (wywiady zebrane na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim oraz w niewielkim stopniu w innych regionach Śląska w 2003 roku) oraz kolekcję opolską (wywiady zgromadzone w 2004 roku głównie na Śląsku Opolskim oraz w ograniczonym zakresie na pozostałych ziemiach śląskich). W prezentowanych badaniach mianem robotników określani byli pracownicy najemni wykonujący prace fizyczne oraz fizyczno-umysłowe, o ograniczonym zakresie kontroli nad procesem pracy, przy czym zebrano również narracje ograniczonej liczby brygadzystów i mistrzów. W próbie przeważali mężczyźni (131 przypadków), robotnicy wykwalifikowani (95 przypadków), zatrudnieni w produkcji przemysłowej (107 wywiadów), górnictwie (16 wywiadów) oraz, w mniejszym stopniu, w usługach (35 wywiadów) i budownictwie (15 wywiadów). Zebrane narracje reprezentują trzy zasadnicze kohorty wiekowe robotników: (a) 35 lat i mniej w momencie realizacji wywiadu – 56 przypadków; (b) 36–49 lat – 95 przypadków; (c) 50 lat i więcej – 23 przypadki.

Wszystkie wywiady były w całości nagrywane na taśmy magnetofonowe. Nagrania audio zachowały się jednak jedynie dla 49 wywiadów. Istnieją natomiast elektroniczne transkrypcje wszystkich 174 wywiadów. W wersji oryginalnej, przed archiwizacją obejmowały one również (1) autorskie kodowanie wywiadów (dla większości przypadków); (2) podstawowe informacje o firmach, w których zatrudnieni byli badani (wielkość zatrudnienia, forma prawna); (3) informacje o kontekście realizacji wywiadów. Poza materiałami zgromadzonymi we Wrocławiu w latach 2001–2002, na etapie transkrypcji wywiady nie zostały poddane anonimizacji. Nie zachowały się również kontakty do zdecydowanej większości naszych rozmówców. Dodać można, że większość wywiadów została zebrana dzięki pomocy firm¹, znacznemu zaangażowaniu związków zawodowych (NSZZ Solidarność, WZZ Sierpień '80 i organizacje zakładowe należące do OPZZ) oraz prywatnym kontaktom studentów biorących udział w badaniach.

¹ Zdecydowana większość firm odmówiła jednak pomocy w realizacji badań – na przykład w trakcie badań na Opolszczyźnie, na 90 wysłanych faksów, listów i e-maili, uzyskano zaledwie kilka odpowiedzi.

Pola wykorzystania kolekcji wywiadów z robotnikami w badaniach społecznych

Jednym z atutów archiwizacji danych jakościowych jest możliwość ich ponownego użycia. Zebrane w ramach badań śląskich wywiady biograficzne zostały jak dotąd wykorzystane przez autora przede wszystkim do analiz problemów sprawstwa i tożsamości społecznej robotników oraz ich pamięci zbiorowej (Mrozowicki 2011). Zebrane dane stanowiły również istotny materiał empiryczny w badaniu tożsamości zakładowych liderów związkowych oraz strategii rewitalizacji związków zawodowych (Mrozowicki i Van Hootegem 2008; Mrozowicki 2009, Mrozowicki i in. 2010). Wywiady posłużyły również do analiz robotniczych karier zawodowych i porównania ich kształtu z doświadczeniami ludzi biznesu (Domecka i Mrozowicki 2008). We wszystkich wymienionych badaniach zastosowano metodologię teorii ugruntowanej (Glaser i Strauss 2009) oraz niektóre narzędzia warsztatu analizy biograficznej autorstwa Schützego (1983). W bardzo ograniczonym zakresie wykorzystano inne metody analizy danych.

Zastanawiając się nad możliwością powtórnego wykorzystania zawartych w kolekcji danych, można wskazać na co najmniej kilka kierunków ich ponownej analizy. Warto zwrócić uwagę na czas, w jakim były one gromadzone oraz wykorzystywaną metodę badań. Biograficzne wywiady z robotnikami stanowią „zapis stanu świadomości konkretnych ludzi, w konkretnym czasie, w konkretnej sytuacji” (Filipkowski 2005: 34), a więc mają niezwykle wysoką wartość historyczną. Są one dokumentem transformacji, fragmentem historii mówionej Polski opowiedzianej z perspektywy klasy społecznej, która po 1989 roku uległa bardzo głębokim przemianom, marginalizacji i fragmentaryzacji. Dokumentują okres sprzed przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, czas najwyższego po 1989 roku bezrobocia (przypadającego na lata 2002–2004), a zarazem moment graniczny, po którym nastąpiła masowa migracja Polaków za granicę, powrót do władzy środowisk postsolidarnościowych oraz przyspieszony, aż do okresu globalnego kryzysu w 2008 roku, wzrost gospodarczy. To także okres wejścia na rynek pracy wyżu demograficznego lat osiemdziesiątych, dla którego pamięć realnego socjalizmu była już tylko wspomnieniem z okresu dzieciństwa.

Dane jakościowe są niemal zawsze „nadmiarowe w stosunku do pytań, jakie postawił wobec nich badacz, który je zgromadził i zanalizował” (Filipkowski 2005: 34). Piotr Filipkowski (2005) podaje szereg przykładów powtórnego wykorzystania takich danych, odwołując się do analiz brytyjskiego historyka społecznego, Paula Thompsona, który korzystał między innymi z notatek Beatrice Webb z końca XIX wieku. Bardzo istotne w dyskusji o świadomości społecznej brytyjskich robotników były badania Fiony Devine (1992), która powtórnie przeanalizowała zebrane w latach sześćdziesiątych w Luton dane zespołu Johna Goldthorpe’a, kwestionując podstawową dla niego tezę o „prywatyzacji” robotniczych stylów życia i tożsamości. Przykładem powtórnego wykorzystania danych biograficznych z wywiadów z robotnikami w Polsce są wspomniane już biograficzne badania panelowe Latoszka (1994, 1999), a robotniczych autobiografii – książka Leońskiego (1987).

Zgromadzone wywiady biograficzne z robotnikami dają nie tylko możliwość „oddolnego” odczytania najnowszej historii społecznej Polski i regionów śląskich, a przez to pokazania społecznych „zysków” i „strat” dokonanej transformacji systemowej. Ze względu na „nadmiarowość” zawartych w narracjach informacji oraz ich wysoką indeksykarność, możliwe jest również ich wykorzystanie w celu analizy problemów badawczych, które nie stanowiły przedmiotu bezpośredniego zainteresowania autorów w momencie zbierania danych. Zebrane wywiady można analizować tematycznie, koncentrując się na informacjach zawartych zarówno w spontanicznych, jak i ustrukturyzowanych częściach wywiadów. Te ostatnie oparte były na dyspozycjach dotyczących wybranych sfer aktywności życiowej robotników. Dotyczyły one takich kwestii, jak: (1) mobilność geograficzna; (2) kariera i doświadczenia zawodowe; (3) doświadczenia związane z wykonywaną pracą; (4) doświadczenia bierności zawodowej, bezrobocia, pracy poza formalnym zatrudnieniem; (5) subiektywne oceny poziomu życia; (6) doświadczenia edukacji szkolnej, szkoleń w miejscu pracy oraz plany edukacyjne; (7) aktywność w czasie wolnym na przestrzeni biografii; (8) wspomnienia rodzinne i więzi rodzinne; (9) więzi społeczne w pracy, kontakty ze współpracownikami i kadrą zarządzającą; (10) aktywność społeczna i związkowa oraz związane z nią wspomnienia z PRL; (11) identyfikacje klasowe i opisy charakterystyk „ludzi takich, jak badani” oraz ludzi znajdujących się „niżej” i „wyżej” od nich w hierarchii stratyfikacyjnej; (12) orientacje polityczne; (13) identyfikacje regionalne ze Śląskiem; (14) całościowa ocena zmian w życiu codziennym w porównaniu z PRL-em.

Biorąc pod uwagę różnorodność pól tematycznych, wskazać można, między innymi, na możliwość wykorzystania danych do badań nad tożsamością regionalną na Śląsku, tożsamością klasową robotników, robotniczymi stylami życia i świadomością polityczną, a także do analiz wczesnej fazy procesów prekaryzacji zatrudnienia oraz badań nad wybranymi kategoriami zawodowymi robotników (np. w górnictwie, hutnictwie czy usługach). Większość wspomnianych problemów była już analizowana w badaniach śląskich, ogólnopolskich i międzynarodowych, z których część przywołano w poprzedniej części artykułu. Wydaje się jednak jasne, że powrót do wskazanych tematów przy wykorzystaniu nowych źródeł danych może przynieść znaczące poznawczo rezultaty, co stanowi zresztą o sensie istnienia archiwów danych jakościowych w innych krajach (Filipkowski 2005).

Reinterpretacja danych może być dokonywana przy użyciu innych metod niż te stosowane przez inicjatora badań (Palska 2005: 14). Można by tutaj wspomnieć chociażby o analizie dyskursu (por. Ripley 2010), a także przeprowadzeniu bardziej systematycznych analiz z wykorzystaniem technik opracowanych przez Schütze, w tym między innymi analizy sekwencyjnej (por. Schütze 2012). Analizie może podlegać wywiad jako interakcja pomiędzy badaczem a jego rozmówcą (Abell i Myers 2011), różne poziomy kontekstów wywiadu, językowe relacje pomiędzy zadawanymi pytaniami a odpowiedziami oraz relacje badacz–badany. Wywiady stanowią mogą także cenne źródło do prowadzenia warsztatów metodologicznych. Biorąc pod uwagę, że wywiady w kolekcji opolskiej oraz śląskiej prowadzone były w większości przez studentów, można przeanalizować sposoby realizacji wywiadów i ich

wpływ na narrację i otwartość rozmówców. Jest to szczególnie ciekawe ze względu na istniejące pomiędzy badanymi i studentami różnice wieku, posiadanych zasobów (kapitału symbolicznego i kulturowego), a często również odmienną tożsamość etniczną (w przypadku wywiadów z rdzennymi Ślązakami).

Wyzwania etyczne archiwizacji danych jakościowych

Wielość obszarów badawczych, w których możliwe jest ponowne wykorzystanie zebranych danych, stanowiła podstawowy argument na rzecz ich archiwizacji w ramach ADJ IFiS PAN. Jednak od początku planom ich opracowania i udostępnienia towarzyszyły liczne dylematy etyczne. Sceptycy archiwizacji podnoszą argumenty dotyczące zarówno etycznych jak i metodologicznych wyzwań takiego przedsięwzięcia. Natasha S. Mauthner, Odette Parry i Kathryn Backett-Milburn (1998) uważają, że badania jakościowe nie są odpowiednie dla tego typu działań, ponieważ korzystanie z archiwizowanych danych jest niezgodne z interpretatywną i refleksyjną naturą jakościowego paradygmatu badawczego. Dla niektórych ograniczenie stanowi już sama sytuacja wywiadu postrzeganego jako szczególna relacja oparta na prywatności, emocjonalności, intymności oraz wrażliwości (Kuula 2010: 14). Zwraca się tutaj uwagę na unikatowość najważniejszej dla zrozumienia wywiadu relacji badacz–badany, której nie można w żaden sposób odtworzyć. Podnoszony jest argument o niemożliwości właściwej interpretacji i ponownego użycia badań przez badacza, który nie znajdował się w sytuacji wywiadu.

Argument ten wydaje się choć częściowo nietrafny, biorąc pod uwagę podział pracy przy wielu projektach badawczych, który powoduje, że wielu badaczy nie uczestniczy we wszystkich etapach badań i często nie prowadzi samodzielnie wywiadów, a mimo to dokonuje ich analizy i interpretacji. Zapoznając się z transkrypcją bądź nagraniem audio wywiadu, badacz, który nie był bezpośrednio zaangażowany w zbieranie danych, jest w stanie dostrzec nowe aspekty, a jego interpretacja może stanowić uzupełnienie dla tej dotychczas wypracowanej. W badaniach biograficznych grupowa dyskusja nad wywiadami wydaje się nawet niezbędną, biorąc pod uwagę ryzyko emocjonalnego zaangażowania się osoby przeprowadzającej wywiad w sytuację rozmówcy. Przykładem może być stosowana często w ramach takich badań praktyka panelu interpretacyjnego (Wengraf 2013)

O ile wspomniane powyżej wątpliwości części badaczy nie pojawiły się podczas podejmowania decyzji o archiwizacji opisywanych tutaj badań, o tyle te dotyczące etycznych zobowiązań były długo dyskutowane. Jednym z największych dylematów była kwestia anonimowości oraz możliwości udostępniania danych bez wiedzy osób badanych. Czy można udostępnić całość transkrypcji lub, co bardziej kontrowersyjne, nagranie audio? Czy należy odszukać badanych i ponownie uzyskać ich zgodę? Louise Corti (2011), opisując standardy wypracowane w ramach projektu *Qualidata* w Wielkiej Brytanii, zwraca uwagę, że jednym z wymogów zaakceptowania danych do archiwizacji jest kwestia zgody badanych. Trzeba zauważyć, że w wielu przypadkach ponowne dotarcie do badanych byłoby niemożliwe ze względu na czas, jaki minął od momentu prowadzenia badań, oraz brak danych kontaktowych. Powszechnie

w Wielkiej Brytanii formularze zawierające w formie spisanej umowy świadomą zgodę na wywiad i określające między innymi możliwość i warunki archiwizacji zebranego materiału (por. Flick 2010: 127), są bardzo rzadko stosowane w Polsce. Nie były one wykorzystywane również w omawianych tutaj badaniach śląskich nad robotnikami, choć każdorazowo przeprowadzenie wywiadu poprzedzało opisanie projektu badań, zapewnienie o naukowych celach zbierania danych oraz uzyskanie zgody na nagrywanie i transkrypcję wywiadów. Zgoda na przepisanie wywiadów i wykorzystanie ich w badaniach środowisk robotniczych na Śląsku wyrażana była przez badanych ustnie. Nie uzyskano natomiast wyraźnej zgody na archiwizację wywiadów, gdyż w momencie realizacji badań nie tylko nie istniało archiwum danych jakościowych w Polsce, ale i nie przewidywano, że takie przedsięwzięcie będzie miało miejsce.

Próby zmierzenia się z tak ważnymi dylematami uwidoczniają nowatorstwo archiwizacji oraz niewielką instytucjonalizację praktyk gromadzenia i udostępniania danych w Polsce. Wspominany już Kodeks Etyki Socjologa PTS mówi wprawdzie, że udział w badaniach opierać powinien się na „dobrowolnej i świadomej zgodzie badanych” (pkt. 9), a badani powinni zostać poinformowani o możliwości wykorzystania zebranych od nich danych przez innych badaczy (jeśli możliwość taka istnieje, pkt 11), ale nie sprecyzowano tu formy uzyskiwania świadomej zgody. Zdobywając akceptację rozmówcy na przeprowadzenie wywiadu i jego nagranie, zwykle nie informuje się go o możliwości archiwizacji i udostępniania danych, ponieważ zazwyczaj badacz nie bierze pod uwagę takiej ewentualności. Po analizie danych dzieli się on w publikacjach jedynie własnymi wnioskami, nie ujawniając w całości ich źródeł. Dla ilustracji niektórych twierdzeń publikowane są tylko fragmenty transkrypcji wywiadów, ale właściwie nigdy ich pełna treść. Jeśli zgoda rozmówcy nie jest zachowana na piśmie bądź w nagraniu, badacz powinien pamiętać, jakiej formuły używał, pytając o nią badanych. Czy jeśli zapewniał, że nagranie będzie dostępne tylko dla niego, ma prawo udostępnić je w celach naukowych? I z drugiej strony, czy wymaganie od badanych pisemnej zgody na realizację wywiadu i archiwizację zebranych danych nie zniweczyłoby części przedsięwzięć badawczych, opartych na długotrwałym budowaniu zaufania między uczestnikami badania, nie zaś biurokratycznych procedurach?

Niektórzy stoją na stanowisku, że jeśli badany wyraził zgodę na wywiad, to wszelkie wykorzystanie zebranych materiałów do celów naukowych nie łamie umowy poufności, nie jest więc konieczne odszukiwanie rozmówców i ponowne uzyskiwanie zgody na archiwizację. Poufność oznaczałaby tu nie tyle tajemnicę, ale umowę zakładającą, że osobiste informacje umożliwiające identyfikację nie powinny być przekazywane i prezentowane mediom, urzędnikom administracyjnym bądź podmiotom mającym bezpośredni wpływ na życie rozmówców. Arja Kuula (2010) przytacza badania, w których na temat udostępniania danych rozmawiano z osobami biorącymi wcześniej udział w badaniach społecznych. Ich wypowiedzi wskazują, że nie miały one nic przeciwko ponownemu użyciu zebranego materiału, a część wykazywała nawet zdziwienie bądź irytację koniecznością ponownego wyrażania zgody. Podobne doświadczenia opisywane są w przypadku funkcjonowania *Qualidata*.

Większość rozmówców, do których zwracano się w celu uzyskania zgody na archiwizację, zgadzała się, dostrzegając pozytywny wpływ badań na rozwój społeczeństwa (Corti, Day i Backhouse 2000). Badani uważali taką praktykę za uzasadnioną, gdyż dawała im ona możliwość osobistego wkładu w naukę. Co ciekawe, dla części badanych wywiad nie jest zawsze relacją tak intymną i prywatną, jak może się wydawać. Jest to raczej swego rodzaju interakcja instytucjonalna (Kuula 2010:16), nawet jeśli pojawiają się w jej trakcie osobiste i emocjonalne wypowiedzi. Wywiad nie jest więc traktowany zawsze jako sekretna umowa dająca badaczowi możliwość „jednorazowego” wykorzystania zebranych przez siebie informacji (Kuula 2010: 12).

Opierając się na doświadczeniach innych badaczy oraz mając świadomość czasochłonności, a w wielu przypadkach braku możliwości ponownego skontaktowania się z badanymi, zrezygnowaliśmy z ponownego uzyskiwania zgody wśród rozmówców. Dokonano, opisaną bardziej szczegółowo w kolejnej części artykułu, anonimizacji transkrypcji wywiadów i materiałów dodatkowych (portretów biograficznych), a także skorzystano z rozwiązań mających na celu ochronę danych osobowych badanych wypracowanych w ramach Archiwum Danych Jakościowych. Biorąc pod uwagę, że dostęp do ADJ IFiS PAN odbywa się drogą internetową, istotne było wprowadzenie zabezpieczeń gwarantujących ochronę prywatności i anonimowości rozmówców. Dotyczyło to przede wszystkim nagrań audio, które w odróżnieniu od transkrypcji, nie uległy anonimizacji.

Nagrania wywiadów zazwyczaj nie są ujawniane i przekazywane, głównie ze względu na troskę o tożsamość rozmówców. Z drugiej jednak strony stanowią one pierwotny materiał badawczy – zapis słów, emocji oraz kontekstu. Transkrypcje są wobec nich wtórne, a często niedokładne bądź modyfikowane przez osobę przepisującą wywiad, która może pominąć część wypowiedzi, uznając je za nieistotne. Transkrypcje zawsze stanowią pewną interpretację. Bez dokładnych zapisków o przerwach, zmianach intonacji oraz okazywanych emocjach, nie oddają one w pełni sytuacji wywiadu. W tym sensie, dostęp do nagrań daje możliwość, aby na nowo oddać głos rozmówcom, którzy współtworzą badania. Z technicznego punktu widzenia możliwa jest anonimizacja materiałów audio, jednakże jest to nie tylko bardzo kosztowne, ale i niesie za sobą ryzyko zniekształcenia danych (Corti 2000).

W procesie archiwizacji danych nieustannie mierzymy się z obawami, czy potencjalni badacze uszanują anonimowość badanych i w swoich analizach ukryją ich dane osobowe. Rozwiązanie wypracowane w ramach ADJ IFiS PAN przesunęło część odpowiedzialności za wykorzystanie danych na osobę korzystającą ze zgromadzonych zbiorów. Jest to rozwiązanie podobne do tego zastosowanego w Deutsches Gedächtnis, gdzie każdy użytkownik zobowiązuje się na piśmie do anonimizacji wykorzystywanych danych w publikacjach. W przypadku ADJ, użytkownicy podpisują zobowiązanie do:

„niekopiowania i nieprzekazywania innym osobom lub instytucjom udostępnionych materiałów (...), do zachowania w tajemnicy danych osobowych zawartych w tych materiałach (...), do przekazania Archiwum Danych Jakościowych przy IFiS PAN informacji na temat (...) publikacji, w których wykorzystane zostaną udostępnione...materiały oraz (...) w przypadku publikacji (...) do nieumieszczania danych identyfikujących osoby badane”

Jednocześnie użytkownicy ADJ deklarują, że bez zgody i pośrednictwa właściciela kolekcji nie będą nawiązywać kontaktów z osobami udzielającymi wywiadów. Należy podkreślić, że zobowiązanie takie opiera się przede wszystkim na relacji zaufania między ADJ, właścicielem danych (w tym przypadku Uniwersytetem Wrocławskim), twórcą projektu badawczego, z którego pochodzą dane oraz ich użytkownikiem. Relacje między ADJ i właścicielem danych są dodatkowo sformalizowane w postaci przygotowywanej umowy o udostępnieniu materiałów naukowych. Pomimo braku realnej kontroli nad sposobem wykorzystania danych przez użytkowników, można sądzić, że przytoczone powyżej zobowiązanie okaże się wystarczające i żadne dane wrażliwe nie zostaną ujawnione i opublikowane w niezmienionej formie. Większość osób korzystających z ADJ to badacze i naukowcy, którzy rozumieją, jak ważna jest ochrona tożsamości rozmówców. Akceptując treść zobowiązania, biorą na siebie odpowiedzialność za wykorzystanie danych nie tylko wobec badacza oraz Archiwum, ale i wobec badanych (Leh 2000).

Praktyczne problemy archiwizacji

Intensywne kontakty między instytucjami i osobami zaangażowanymi w projekt archiwizacji danych jakościowych to tylko jedno z wielu praktycznych wyzwań takiego przedsięwzięcia. Nasze doświadczenie z archiwizacją badań jakościowych pokazuje, że proces ten powinien zostać dobrze zaplanowany – rozpoczynając od ustalenia zakresu przekazywanych materiałów, zakresu i sposobu anonimizacji po zaprojektowanie architektury danych. Aktywnymi uczestnikami opisywanego procesu archiwizacyjnego byli w przypadku omawianej kolekcji autor projektu badawczego (Adam Mrozowicki), osoba odpowiedzialna za przygotowanie kolekcji do archiwizacji (Justyna Kajta), członkowie zespołu ADJ i radcy prawni IFiS PAN oraz Uniwersytetu Wrocławskiego (właściciela danych). Ważną, choć jedynie pośrednią rolę, odgrywali również potencjalni użytkownicy kolekcji, osoby realizujące wywiady oraz, co oczywiste, rozmówcy, którzy stanowili etyczny i symboliczny punkt odniesienia dla zespołu realizującego projekt archiwizacyjny.

Pierwszym, wspomnianym już wyzwaniem praktycznym było wypracowanie konsensu co do zasad prawnych udostępniania danych przez ich właściciela. Warto w tym miejscu podkreślić, że zarówno dla Uniwersytetu Wrocławskiego, jak i dla IFiS PAN umowa taka miała charakter pionierski, a jej wynegocjowanie wymagało dużego nakładu czasu, energii i dobrej woli ze strony zaangażowanych instytucji i ludzi. Sytuację komplikował status prawny ADJ IFiS PAN, które jest projektem badawczym finansowanym ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, luźno powiązany z istniejącym Archiwum Danych Społecznych IFiS PAN, nieposiadającym jednak osobowości prawnej i odrębnego statusu organizacyjnego. Choć w planach IFiS PAN jest dalsza formalizacja archiwum, jego obecny status prawny nie przekonywał z początku właściciela danych do ich udostępnienia ze względu na brak gwarancji trwałości udostępnionej kolekcji.

Następnym problemem praktycznym było zapoznanie się z ogromną ilością materiału badawczego. Jest to szczególnie czasochłonne, jeśli archiwizacji dokonuje

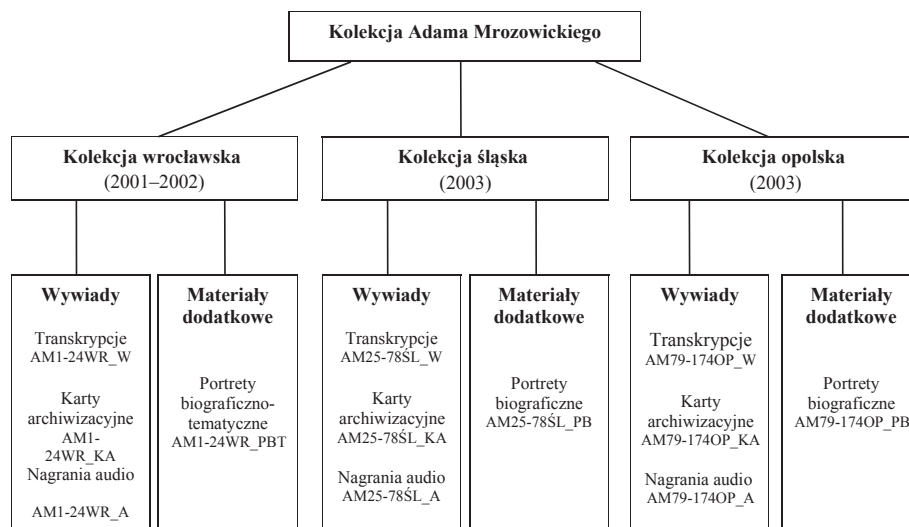
osoba, która wcześniej nie miała kontaktu z opracowywanymi danymi i która nie uczestniczyła w ich gromadzeniu. Prawdopodobnie każdy z badaczy ma swój sposób porządkowania wywiadów oraz dokumentów, dlatego też pierwszym krokiem przygotowania materiałów do archiwizacji jest przejrzanie otrzymanych folderów i uporządkowanie ich zgodnie z własnym schematem gromadzenia danych. Ważną decyzją w tym momencie była selekcja materiałów do archiwizacji. Po dyskusji w zespole archiwizacyjnym postanowiono, że udostępnione zostaną nagrania, transkrypcje oraz, w miarę możliwości, sporządzone przez badacza portrety biograficzne podsumowujące najważniejsze wydarzenia biograficzne w życiu narratorów (dostępne dla części kolekcji opolskiej oraz kolekcji wrocławskiej). Ze względu na roboczy charakter analiz podjęto decyzję o niearchiwizowaniu bogatej kolekcji not teoretycznych (memos) oraz o usunięciu z transkrypcji wywiadów autorskiego kodowania badacza.

Kolejnym wyzwaniem okazało się określenie liczby zachowanych nagrań audio. Wszystkie wywiady znajdowały się na kasetach analogowych. Niestety, większość wywiadów nie została odnaleziona bądź uległa zniszczeniu, co pokazuje, jak ważna może okazać się digitalizacja, a tym samym ochrona zebranych danych. Większość z zachowanych kaset nie była opisana, dlatego konieczne było przesłuchanie wszystkich oraz określenie czasu nagrania. Opisane działania umożliwiły określenie liczby posiadanych materiałów i stanowiły wstęp do przygotowania ich do archiwizacji. W konsultacji z zespołem ADJ IFiS PAN, ustaliliśmy architekturę informacji, a więc wizualną prezentację danych – na stronie Archiwum dane prezentowane są w strukturze drzewkowej. W głównym folderze (Kolekcja Adama Mrozowickiego) znajdują się trzy foldery odpowiadające każdej z kolekcji: wrocławskiej, śląskiej oraz opolskiej. Każdy z nich zawiera dwa kolejne foldery: wywiady oraz materiały dodatkowe. Każdy wywiad to osobny folder, w którym umieszczony jest plik z transkrypcją, a w przypadku części rozmówców także nagranie audio. Portret biograficzny bądź biograficzno-tematyczny dla każdego z rozmówców to również osobny folder (por. rysunek 1). Każdy z udostępnionych materiałów otrzymał unikatową sygnaturę zawierającą informację o liczbie porządkowej w całym zbiorze, nazwie kolekcji, numerze w ramach kolekcji oraz typie danych (nagrania audio, transkrypcje, portrety biograficzne).

Etap polegający na tworzeniu folderów i przygotowywaniu materiałów do archiwizacji okazał się najbardziej czasochłonny. Biorąc pod uwagę żywiołowy proces zbierania danych oraz różne techniki ich transkrybowania, konieczne było edytowanie wszystkich transkrypcji w celu ich ujednoczenia. Problem ten wiąże się także ze stopniem, w jakim już zostały zanonimizowane, a jakiego wymagają. Osoba archiwizująca stoi tutaj przed dylematem zakresu, w jakim informacje osobowe zawarte w wywiadach powinny zostać ukryte. Część wywiadów, z pierwszej fazy badań, była już zanonimizowana przez autora badań. Ze względu na opisane w poprzedniej części artykułu dylematy etyczne, zdecydowaliśmy o konieczności poddania podobnej procedurze pozostałych materiałów, przy pełnej świadomości, że zastosowanie jej w przypadku nagrań nie będzie możliwe. Proces anonimizacji polegał przede wszystkim na zmianie imion i nazwisk, zarówno samych rozmówców, jak

i wszystkich osób przytaczanych w ich wypowiedziach. Zmienione zostały też nazwy miejscowości, ulic, szkół, zakładów pracy. Usunięto część noty informacyjnej do wywiadu zawierającej szczegółowe informacje o firmach, w których pracowali badani. Zachowano natomiast styl transkrypcji (w tym ewentualne błędy stylistyczne), gdyż oddaje on charakter zgromadzonego materiału.

Rysunek 1. Struktura danych w archiwizowanej kolekcji

Uwaga: Dla uproszczenia w sygnaturach pominięto numer porządkowy w poszczególnych kolekcjach.

Jak już wspomniano, zaplanowanie zakresu i sposobu anonimizacji jest bardzo ważne. Dopiero po opracowaniu kilku wywiadów stało się jasne, że procedury związane z usuwaniem danych umożliwiających identyfikację rozmówców mogą stanowić ograniczenie, prowadząc do pozbawienia użytkowników części istotnych dla zrozumienia danego przypadku informacji (Moore 2012: 332). Biorąc więc pod uwagę, że region, w jakim znajduje się dane miasto, może stanowić ważny kontekst dla analizy opowieści biograficznej, w nawiasie dodawane były kluczowe informacje (np. „...w M. [mieście we wschodniej części Polski]”). Autor badań jest w posiadaniu transkrypcji oryginalnych, dlatego też w razie jakichkolwiek problemów i niejasności, można do nich powrócić i dokonać modyfikacji w udostępnionych materiałach. Zmianom nie ulegały nazwy miast centralnych dla poszczególnych faz badań: Wrocławia, Opola i Katowic.

Do każdego z wywiadów dołączona została karta archiwizacyjna, w której znalazły się najważniejsze informacje: pseudonim rozmówcy, imię i nazwisko osoby nagrywającej wywiad, czas trwania wywiadu, data realizacji, dostęp do materiałów dodatkowych oraz najważniejszy – krótki opis wywiadu. Streszczenia wywiadu oparte zostały częściowo na istniejących kartach kodowych wywiadu (przygotowanych przez autora badań), a przy ich braku, na podstawie jego lektury. Przygotowanie słów

kluczowych i streszczeń wiązało się z interpretacją zebranego materiału i wykorzystaniem kategorii analitycznych wyłonionych przez badacza w trakcie analizy. W tym sensie w archiwizowanym materiale pozostały wyraźne ślady oryginalnych interpretacji badacza. Całość kolekcji została następnie poddana ponownemu sprawdzeniu, najpierw przez autora badań, a następnie przez współpracowników z ADJ IFiS PAN. Efektem zastosowanych procedur było stworzenie wielopoziomowego zbioru danych, obejmującego łącznie ponad 450 rekordów i około 3000 stron transkrypcji.

Zakończenie

Archiwizacja danych jakościowych opisana być może jako nieustanne poszukiwanie kompromisu między potrzebą udostępnienia zebranych materiałów badawczych w imię przejrzystości warsztatu badawczego i dla dobra badań naukowych w przyszłości, a koniecznością ochrony badanych przed negatywnymi konsekwencjami takiego typu działań. W polskiej socjologii udostępnianie zebranych danych dla innych badaczy nie jest zbyt częste, budzi wiele zastrzeżeń i kontrowersji, skazując wiele cennych kolekcji na wieczny niebyt na „cementarzystwie danych” (Flick 2010: 132). Jak zwraca uwagę Filipkowski (2005: 32), podjęcie wysiłków archiwizacyjnych jest działaniem, które nieustannie trzeba uzasadniać i argumentować. Opisanemu w artykule przedsięwzięciu archiwizacyjnemu towarzyszył niemal stały namysł nad relacjami między badaczami, badanymi, wytworzonymi w procesie badawczym danymi, ich istniejącymi i potencjalnymi interpretacjami, a także zamierzonymi i niezamierzonymi konsekwencjami upublicznienia i powtórnego wykorzystania danych w przyszłości.

Dylematy związane z przechowywaniem i udostępnianiem danych biograficznych były tym silniejsze, im bardziej towarzyszyła nam świadomość przecierania szlaków, przy braku jasno zdefiniowanych standardów metodologicznych, wzorów umów z właścicielem danych i wypracowanych procedur technicznych związanych z organizacją kolekcji. Pewną pomocą są tutaj istniejące doświadczenia z krajów, gdzie archiwizacja danych jakościowych jest dużo bardziej rozwinięta, np. z Niemiec czy Wielkiej Brytanii. Jednak ich bezpośrednie przeniesienie na grunt polski jest często niemożliwe ze względu na odmienny porządek prawny, a także różnice w praktyce realizacji badań społecznych. Rozwiązaniem choć części dylematów mogłoby być wprowadzenie zasady rutynowego włączania do finansowanych z pieniędzy publicznych projektów badawczych wymogu uzyskiwania od badanych zgody na włączenie zebranych od nich informacji do archiwów danych jakościowych. Wydaje się jednak, że rozwiązanie takie uniemożliwiłoby uzyskanie niektórych rodzajów danych i mogłoby zniechęcać część rozmówców do udzielania wywiadów, zwłaszcza w sytuacji, gdy funkcjonowanie archiwów nie jest dla nich znane.

Omówione w artykule doświadczenia pokazują, że uwzględnienie możliwości archiwizacji danych w momencie ich zbierania mogłoby znacznie ułatwić późniejsze opracowywanie kolekcji, nie tylko przez zdobywanie zgody badanych na archiwizację, ale również przez systematyczne porządkowanie danych, ujednoczenie sposobu ich transkrypcji czy też prowadzenie dziennika badawczego pomocnego w rozumie-

niu kontekstu. Nie twierdzimy tutaj, że wszyscy badacze powinni być zobligowani do udostępniania materiałów, ale wypracowanie pewnych procedur z pewnością upowszechniłoby to wartościowe naukowo i historycznie przedsięwzięcie. Archiwum, w którym znajdowałyby się materiały badawcze zróżnicowane pod względem tematyki, metodologii oraz czasu ich zbierania stanowiłyby nie tylko źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń badaczy, ale i zapis przemian polskiej socjologii. Jesteśmy przekonani, że ADJ IFiS PAN może w przyszłości taką rolę pełnić.

Literatura

- Abell, Jackie i Greg Myers. 2011. *Analiza wywiadów badawczych*. W: R. Wodak i M. Krzyżanowski (red.). *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf, s. 225–251.
- Adams, Matthew. 2006. *Hybridizing Habitus and Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity?* „Sociology” 40(3): 511–528.
- Adamski, Władysław. 1998. *Interesy grupowe a zmiany ustrojowe w Polsce*. W: W. Adamski (red.). *Polacy, 95. Aktorzy i klienci transformacji*. Warszawa: IFiS PAN.
- Archer, Margaret. 2007. *Making our way through the world. Reflexivity and social mobility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 2005. *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzona*. Warszawa: Scholar.
- Corti, Louise, Annette Day i Gill Backhouse. 2000. *Confidentiality and Informed Consent: Issues for Consideration in the Preservation of and Provision of Access to Qualitative Data Archives*. „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” 1(3). [On-line Journal] <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs000372>.
- Corti, Louise. 2000. *Progress and Problems of Preserving and Providing Access to Qualitative Data for Social Research—The International Picture of an Emerging Culture*. „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research”, [On-line Journal] 1(3), <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs000324>.
- Corti, Louise. 2011. *The European Landscape of Qualitative Social Research Archives: Methodological and Practical Issues*. „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” 12(3), Art. 11, [On-line Journal] <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1103117>.
- Devine, Fiona. 1992. *Affluent Workers Revisited. Privatism and Working Class*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Devine, Fiona, Mike Savage, John Scott i Rosemary Crompton (red.). 2005. *Rethinking Class. Culture, Identities and Lifestyle*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Domecka, Markieta i Adam Mrozowski. 2008. *Robotnicy i ludzie biznesu. Wzory karier zawodowych a zmiana społeczna w Polsce*. „Przegląd Socjologii Jakościowej” 4 (1): 136–155.
- Dunn, Elisabeth. 2004. *Privatising Poland: Baby Food, Big Business and the Remaking of Labour*. Ithaca: Cornell University Press.
- Faliszek, Krytyna, Krzysztof Łęcki i Kazimiera Wódz. 2001. *Górnicy. Zbiorowości górnicze u progu zmian*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Filipkowski, Piotr. 2005. *Po co archiwizować dane jakościowe i jak robią to inni?* „ASK. Społeczeństwo, badania, metody” 14: 31–52.
- Flick, Uwe. 2010. *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: WN PWN.
- Gardawski, Juliusz. 1997. *Przyzwolenie ograniczone. Robotnicy wobec rynku i demokracji*. Warszawa: WN PWN.

- Gilejko, Leszek. 2001. *Robotnicy. Przegrana klasa*. W: M. Jarosz (red.). *Manowce polskiej prywatyzacji*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Glaser, Barney i Anselm Strauss. 2009. *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Hardy, Jane. 2009. *Poland's New Capitalism*. Londyn: Pluto Press.
- Kodeks Etyki Socjologa. 2002. Warszawa: Polskie Towarzystwo Socjologiczne, dostępny pod adresem: <http://www.pts.org.pl/public/upload/kodeks.pdf> (dostęp 22.04.2014).
- Kozek, Wiesława. 2003. *Destruktorzy. Tendencyjny obraz związków zawodowych w tygodnikach politycznych w Polsce*. W: W. Kozek (red.). *Instytucjonalizacja stosunków pracy w Polsce*. Warszawa: Scholar, s. 161–185.
- Kurcz, Zbigniew. 1992. *Wzór robotnika i jego przemiany w PRL*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kuula Arja. 2010. *Methodological and Ethical Dilemmas of Archiving Qualitative Data*. „IAS-SIST Quarterly” 35–34(3–4): 12–17, dostępne pod adresem: http://iassistdata.org/downloads/iqvol34_35_kuula.pdf (dostęp 22.04.2014).
- Latoszek, Marek. 1994. *Drogi życiowe i tożsamość robotników*. „Studia Socjologiczne” 1: 107–124.
- Latoszek, Marek. 1999. *Awans i degradacja robotników. Panel w badaniach autobiograficznych*. „Przegląd Socjologiczny” 48(1): 113–131.
- Leh, Almut. 2000. *Problems of Archiving Oral History Interviews. The Example of the Archive „German Memory”*. „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” [On-line Journal]. 1(3).
- Leoński, Jacek. 1987. *Drogi życiowe i świadomość społeczna robotników polskich. Studium oparte na autobiografiach robotniczych*. Warszawa–Poznań: PWN.
- Marczak, Tadeusz i Włodzimierz Suleja. 1993. *Śląsk w granicach terytorialnych Polski powojennej (po 1945 r.). Administracyjne a historyczne granice regionu*. W: Z. Zagórski (red.). *Struktura współczesnego społeczeństwa Polski w świetle badań śląskich*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mauthner, Natasha S., Odette Parry i Kathryn Backett-Milburn. 1998. *The Data Are out There, or Are They? Implications for Archiving and Revisiting Qualitative Data*. „Sociology” 32(4): 733–745.
- Meardi, Guglielmo. 2000. *Trade Union Activists: East and West*. Aldershot: Gower.
- Moore, Niamh. 2012. *The Politics and Ethics of Naming: Questioning Anonymisation in (archival) Research*. „International Journal of Social Research Methodology” 15(4): 331–340.
- Mrozowicki, Adam. 2009. *Związki zawodowe w biografii robotników: między wycofaniem a pragmatyzacją*. W: J. Gardawski (red.). *Polacy pracujący a kryzys fordyzmu*. Warszawa: Scholar, s. 581–601.
- Mrozowicki, Adam. 2011. *Coping with Social Change. Life Strategies of Workers in Poland's New Capitalism*. Leuven: Leuven University Press.
- Mrozowicki, Adam i Geert Van Hootegem. 2008. *Unionism and Workers' Strategies in Capitalist Transformation: The Polish Case Reconsidered*. „European Journal of Industrial Relations” 14(2): 197–216.
- Mrozowicki, Adam, Valeria Pulignano i Geert Van Hootegem. 2010. *Worker Agency and Trade Union Renewal: The Case of Poland*. „Work, Employment and Society” 24 (2): 240–257.
- Ost, David. 2007. *Kłęska Solidarności. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Warszawa: Muza.
- Palska, Hanna. 2005. *O potrzebie ochrony danych jakościowych. Z doświadczeń socjologa-humanisty*. „ASK. Społeczeństwo, badania, metody” 14: 7–17.

- Ripley, Tim. 2010. *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*. Warszawa: WN PWN.
- Rokuszewska-Pawełek, Alicja. 1996. *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej. Program socjologii biografistycznej Fritza Schütze*. „ASK. Społeczeństwo, badania, metody” 1:37–54.
- Schütze, Fritz. 1983. *Biographieforschung und narratives Interview*. „Neue Praxis” 3: 283–293.
- Schütze, Fritz. 2012. *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*. W: K. Kazimierska (red.). *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, s. 141–278.
- Swadźba, Urszula. 2007. *Śląski etos pracy. Studium socjologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szafran-Bartoszek, Aurelia, Ewa Kielczewska, Andrzej Kwilecki, Jacek Leoński i Krzysztof Waruch. 1996. *Robotnicze losy. Życiorysy własne robotników pisane w latach konfliktu 1981–1982*. Tom I i II. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Szczepański, Marek S. 2002. *Opel z górnictwem pióropuszem. Województwa śląskie i katowickie w procesie przemian*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Tarkowska, Elżbieta, Wielisława Warzywoda-Kruszyńska i Kazimiera Wódz (red.). 2003. *Biedni o sobie i swoim życiu*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Wengraf, Tom. 2012. *Interpretacja historii życiowych, sytuacji życiowych i doświadczeń osobistych: biograficzno-narracyjna metoda interpretacyjna*. W: K. Kazimierska (red.). *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, s. 351–370.
- Wódz, Kazimiera (red.). 1998. *Social Aspects of Reconstruction of Old Industrial Regions in Europe*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wódz, Kazimiera. 1998. *Workers' Communities of Upper Silesia in the Face of Restructuring Process*. W: K. Wódz (red.). *Social Aspects of Reconstruction of Old Industrial Regions in Europe*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 162–204.

„Life Strategies of Workers in Poland’s New Capitalism” – Practical and Ethical Challenges of Archiving the Collection of Biographical Data

Summary

This article presents the experiences of archiving biographical interviews with workers carried out in three historical Silesian regions (Lower Silesia, Opole Silesia, Upper Silesia) in 2001-2004. The dataset discussed was prepared as a part of the “Qualitative Data Archive” project of the Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy Sciences. It consists of 174 biographical narrative interviews. Documenting workers’ experiences during the transformation period in Poland, the original research engaged with the culturalist tradition within the European working class studies. However, the archived dataset can be reused for the purpose of addressing new research problems. The article tackles two kind of problems related to the preparation of interviews for archiving: (1) ethical problems; (2) technical and methodological problems. It is argued that coping with them makes it necessary to address theoretical, methodological and ethical challenges concerning the relationship of researchers, the researched subjects, the data constructed during research process, their existing and potential interpretations, as well as intended and unintended consequences of making the data public and its reusing in the future.

Key words: workers; Silesia; archiving biographical interviews; qualitative research ethics; Qualitative Data Archive.